

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА I

БРОЈ 1

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR I
VOLUME 1

Accepted on June 18th 2013, at the 6th meeting of the SASA Department of
Languages and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
Corresponding member
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2013

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА I

БРОЈ 1

Примљено на VI скупу Одељења језика и књижевности
од 18. јуна 2013. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Борђевић и академика *Предрага Пипера*

Уредник

дописни члан

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2013

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2013

САДРЖАЈ

<i>Увод</i>	7
<i>Foreword</i>	9
ПРИКАЗАНЕ КЊИГЕ УТОРКОМ У САНУ (17. XII 1991 – 21. VI 2011)	11
ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ (8. XI 2011 – 11. XII 2012).....	61
<i>Стари Грци : портрет једног народа / Иван Јордовић</i>	63
<i>Радост препознавања / Нада Милошевић-Ђорђевић</i>	79
<i>Жива реч : зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић / уредници Мирјана Детелић, Снежана Самарџија</i>	79
<i>Сентандреја : српске повеснице / Динко Давидов</i>	89
<i>Српска стематологија : Беч 1741. / Динко Давидов</i>	89
<i>Капија Балкана : брзи водич кроз прошлост Београда / Светлана Велмар-Јанковић</i>	99
<i>Лаза Костић / приредио Љубомир Симовић</i>	105
<i>Лаза Костић : 1841–1910–2010 : [зборник радова] / уредник Љубомир Симовић</i>	105
<i>Топонимија Пивске планине / Радојка Цицмил-Реметић</i>	123
<i>Српска енциклопедија. Том I. Књ. 1–2</i>	135
<i>Надмени савезник и занемарено српство : британско-српски односи (1875–1941) / Драгољуб Р. Живојиновић</i>	153

<i>Дечанска пустиња : скитови и келије манастира Дечана / Даница Поповић, Бранислав Тодић, Драган Војводић.....</i>	<i>161</i>
<i>Српска државност у средњем веку / Милош Благојевић</i>	<i>169</i>
<i>Грамматика и лексика у словенским језицима : зборник радова с међународног симпозијума / главни уредник Срето Танасић</i>	<i>177</i>
<i>На траговима Војислава Ј. Ђурића / уредници Дејан Медаковић, Цветан Грозданов.....</i>	<i>191</i>
<i>Дан Библиотеке САНУ посвећен дугогодишњем управнику Библиотеке академику Никши Стипчевићу.....</i>	<i>197</i>
<i>Птице : књижевност, култура / одговорни уредник Никола Тасић ; уредници Драган Бошковић, Мирјана Детелић</i>	<i>207</i>
<i>Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића : зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. год. / уредници Михаило Марковић, Александар Костић.....</i>	<i>217</i>
<i>Кардиологија / уредници Миодраг Остојић, Владимир Кањух, Бранко Белеслин.....</i>	<i>227</i>
<i>Голи оток. Књ. 1–5 / Драгослав Михаиловић</i>	<i>233</i>
<i>Флора Србије. 2 / уредник Владимир Стевановић</i>	<i>245</i>
<i>Истакнути српски лекари и професори. Књ. 1 / Радоје Чоловић</i>	<i>251</i>
<i>Др Лаза К. Лазаревић – живот и дело : [зборник радова са научног скупа] / [уредници Радоје Чоловић, Брана Димитријевић].....</i>	<i>251</i>
<i>О песмама, поемама и поетици Матије Бећковића : зборник радова / [уредници Јован Делић, Драган Хамовић].....</i>	<i>259</i>
<i>Рачунарска интелигенција у саобраћају / Душан Теодоровић, Милица Шелмић</i>	<i>269</i>
<i>Саборно гробље у Сентандреји : прошлост и натписи / приредили Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, Владан Јовановић, Данијела Радоњић, Димитрије Е. Стефановић (уредник и аутор уводних студија)</i>	<i>273</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	<i>281</i>

УВОД

Делови укупне делатности САНУ јесу и приказивање књига и зборника у издању Академије, књига и зборника чији су писци и уредници академици, као и приказивање издања института и центара чији је САНУ оснивач. На тај начин се обнародују и оцењују резултати научних пројеката и личног доприноса чланова САНУ. Приказивање књига уторком у САНУ започето је 1991. године и непрекидно траје до данас. Од новембра 2011. године програми се одвијају под називом *Трибина Библиотеке САНУ*. Када је Академијин Извршни одбор то прихватио, истовремено је усвојио и текст који се штампа на свакој позивници:

„Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области науке и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године.

Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Мило Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.”

Од новембра 2011. прикупљају се текстови написани за Трибину. Сви говорници су добили замолнице да своје прилоге дају за објављивање, али се нису одазвали они који су говорили без написаног текста. Због тога и није могао овај збир радова да буде целовит.

Приказане публикације дате су у хронолошком реду, са основним подацима (наслов, аутор или уредник, место издања, издавач, година). Испод тога, по редоследу казивања на Трибини, уписана су имена говорника с њиховим академским и научним звањима. Потом стоји датум када је књига приказана. Кратка реч уредника, на почетку, изговорена да служи као повезница с беседама које најављује, написана је као израз поштовања према књизи, говорницима и послу на уређивању Трибине. Беседе о приказаним књигама објављују се без измена, како су их аутори послали. Ако неко није дао текст, остаје забележено да је говорио.

У првом делу годишњака презентовани су сви програми од 1991. до половине 2011, под насловом *Приказане књиге уторком у САНУ*, са основним подацима и именом уредника академика Никше Стипчевића.

Други део годишњака *Трибина Библиотеке САНУ* има и такав наслов, са назначеним временским распоном и именом уредника. Потом се нижу беседе о приказаним публикацијама.

Регистар бележи имена поменута у годишњаку, а садржај наслове публикација и ауторе, односно уреднике.

Покретањем овог годишњака прибирају се чињенице које су део историје САНУ, скреће се пажња на Академијину издавачку делатност, упознаје се научна и остала јавност са стваралачким активностима академика и даје се сведочанство (које нажалост није потпуно) о елитном месту за приказивање књига.

С таквим намерама креће први број *Трибине Библиотеке САНУ*. Предлог за покретање *Трибине*, као нове серије, подржали су Савет Библиотеке, Одељење језика и књижевности, Издавачки одбор и Извршни одбор, а одлуку је донело Председништво САНУ 5. априла 2013. године.

Стручне сараднице у припреми приказивања књига биле су библиотекарке Љубинка Васић од 1991. до 2010. и Биљана Јоцић од 2010, у сарадњи са запосленима у Библиотеци и заједничкој служби САНУ.

април 2013.

М. В.

FOREWORD

Among many activities of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) there are public presentations of new monographs or collected papers published by the SASA, written or edited by SASA members, as well as new editions published by SASA institutes and centers. In this way, the results of scientific projects and personal contributions of SASA members are presented to the public eye and made available for assessment. The public presentations of books at the SASA on Tuesdays have been taking place since 1991. As of November 2011, the programmes have been running under the name *of the SASA Library Forum*. Once the Executive Council of the Presidency adopted the new name, it simultaneously approved the content of the text printed on every letter of invitation for the Forum:

“The SASA Library Forum was established so as to present to the public eye new books on science and arts written by SASA members, new SASA publications and the editions of SASA institutes. From 1991 to 2011 Nikša Stipčević, the director of the SASA Library, was the first editor-in-chief of the SASA Library Forum.

Since October 2011, corresponding member Miro Vuksanović, the director of the SASA Library, has been the Forum’s editor-in-chief.”

Since November 2012, the texts of the speeches uttered at the Forum have been collected. All participants received letters of request to hand in their speeches for publication; however, those who gave a speech without prior having prepared a written text did not answer the call. Hence this collection could not have been an integral one.

The publications presented at the Forum are listed chronologically, offering basic information (the title, author or editor, the place of publication, the publisher, and the year of publication). Beneath these, according to the Forum addressing turns, the names of participants accompanied with their academic and scientific titles are written. Afterwards, the date when the Forum was held is given. A short opening word by the Forum’s editor-in-chief follows, uttered in order to serve

as a link to the ensuing speeches, written out of admiration and respect for the publication presented, the participants and the editing task he was entrusted with. The reviews on the books presented are given with no alternations, in the original form the authors handed in. If someone has not submitted a text, their name is nevertheless mentioned among the participants.

The first part of this annual, entitled *The books presented on Tuesdays at the SASA*, brings a list of all programmes held in the period 1991-2011, basic information on the presentations and the name of the first editor-in-chief, academician Nikša Stipčević.

The latter part of *the SASA Library Forum* annual bares the same name, providing information on period when the Forums were held and the name of the editor. There after, the speeches on the books presented ensue.

Index provides names mentioned in the annual whereas the contents include titles of the publications presented, names of the authors, that is, editors.

By commencing this annual publication, the facts that marked the history of the SASA have been compiled, attention is drawn to the publishing activity of the Academy, scientific and non-scientific audiences are informed on creative endeavours of academicians and a sort of a testimony (though unfortunately not a complete one) about an exclusive spot where books are presented is given.

These were intentions that inspired the initiative for the first volume of *the SASA Library Forum*. The proposal to establish *the Forum* as a new Academy series received support from the Lybrary Council, Department of Language and Literature, Publishing committee and the Executive Council of the Presidency, whereas the Presidency passed the decision on April 5, 2013.

Librarians who assisted in the organization of the Forums were Ljubinka Vasić (1991-2010) and Biljana Jocić (since 2010) in cooperation with other Library and Academy employees.

April 2013

M. V

Голи оток. Књ. 1-5 / Драгослав Михаиловић. – Београд, 1990–2012

Говорили: академик Драгослав Михаиловић
проф. др Владета Јанковић
проф. др Љубиша Јеремић
проф. др Радивоје Микић

У Београду, уторак 16. октобар 2012. у 13.00 часова.

ПОНОВО НА ГОЛОМ ОТОКУ

„Разговор у болници.

– Јеси ли дошао да ме видиш? – питао је голооточки иследник, смртно болестан.

– Не. Дошао сам да ти видиш мене – одговорио му је некадашњи голооточки затвореник”.

Не знам када сам чуо за овакав разговор. Записао сам га као речит детаљ.

То је капљица, наравно, па ни толико, али од исте мутне воде у којој су се гушиле жртве познатог прогона. Они што су тамо били нерадо причају. Када то хоће, почиње да их подилази двострука језа: плаше се, и данас, да ће их неко пријавити и плаше се сећања на муку.

Голи оток, камен на пучини патње, није имао нити има доследнијег тумача од академика Драгослава Михаиловића, нити је неко као он дао толико година, сведочења и књига о страдањима која се на другим местима нису дешавала. Академик Михаиловић је све то видео изнутра, доживео као млади кажњеник, а потом, предано, готово грчевито, истовремено давао, у пет књига, и као писац, и као сужањ, и као саговорник, слике одвођења и боравка, у ужасу, на Голем отоку.

Пет књига академика Михаиловића излазиле су у дугом распону, од 1990. до 2012. године. Писане су упоредно, у две руке, у наставцима, у обнављању истог које никад није исто, јер је свака голооточка судбина посебна. Писац је тражио, питао, слушао и записивао, у питањима и одговорима, казивања преживелих затвореника под њиховим пуним именом и презименом. Управо то – укрштање аутентичности и вештине писца, дало је непоновљено штиво.

Док је Михаиловић испитивач (поступан, лаган, доследан), док као на памук вади делове наталожених, скривених, замрзнутих доживљаја, док бележи, стопу по стопу, од потказивања, хапшења, затвора, хитрог суђења, вођења на Оток, проласка кроз две сучељене колоне из које свако мора (по наредби, јер ће истим путем) да удара колико може, чим стигне и што очигледније, до уласка у бараке, у тортуру собних старешина, у каменоломе и преношење истог камена, до глади и крви, до честих смрти и сахрана на тајним местима, док све то, овде тек начето, Драгослав Михаиловић бележи, његове странице бивају на књижевним котама, бивају колимске, за памћење и неповрат. Да није тако и такав писац обавио себи задати завет, не бисмо имали уклесана имена људи чија је суђаја зла и којима је судило зло. Не бисмо знали колико може осилена власт када јој се привиђа да је од некога угрожена. И не бисмо на нов начин разумели слику *закона у топузу* и *пучину* као назив за послушну светину, пуну *жбирах* и *тамницах*.

Дијалози у Михаиловићевим књигама о Голом отоку, у гласовима који се сабирају и дају уједно: муку и мучитеље, чине литературу вишег знака и важења. Додаци и коментари писца, заслужног за све, увек су пристрасни, с горчином, понегде неправични (као о најстаријем живом српском писцу), најчешће брдовити да би што пре постали црногорични, с познатом *оданошћу* онима који су у поређењу с њиховим укупним бројем на Отоку били најбројнији. Не може бити спора да ли Драгослав Михаиловић има право на лични приступ, јер је његов голооточки низ књига приказ најтамнијег политичког предела. Он га је упознао и шта мисли о њему јавно рекао. То не значи да смо у свим појединостима с њим сагласни.

Како је то кренуло и како се обликовало рећи ће академик Драгослав Михаиловић, проф. др Владета Јанковић, проф. др Љубиша Јеремић и проф. др Радивоје Микић.

(Уводна реч уредника)

М. В.

ДРАГОСЛАВ МИХАИЛОВИЋ

Марта 1952. године одржан је и трећи мостоградитељски процес, са веома сличним оптужним материјалом као на првом суђењу. Суђено је двојици грађевинских инжењера, на положајима директора железничких грађевинских предузећа. Један од њих био је доцент Београдског универзитета. Осуђени су на осамнаест и тринаест година строгог затвора.

ИЗЛОЖЕНИ ПРАЊУ МОЗГА

Сви оптужени на оба ова типа процеса, и дахаушких и мостоградитељских, били су у истражним затворима подвргнути прању мозга. То је постигано усредсређеним системом мучења, састављеним, условно казано, од гестаповских метода, с пребијањем, вишечасовним шибањем ради брзог изнуђивања признања, и од енкаведовских, с лаганим ломљењем отпора и мењањем затвореникове душе и морала. У београдској Главњачи, истражном затвору свих оптужених на мостоградитељским процесима, тукли су их, осим иследника и кључара, и официри тајне службе прерушени у хапшенике и преваспитани затвореници. Двојици међу њима од батинања је отпадало „дебело месо”, а неким су трулеле пете и отпадали нокти на рукама и ногама.

Спровођена су вишечасовна или вишедневна непрекидна саслушања на такозваним конвејерима или вишенедељна и вишемесечна ислеђивања комбинована са другим облицима мучења, као што су стајање и онемогућавање спавања, пребијање, изгладњивање и ижедњавање, везивање руку и ногу и излагање хладноћи или врелини. Бранко Путник се касније неће моћи сетити да ли је лишаван сна стајањем и батинањем два, три или четири месеца непрекидно. Систематски су приређивана различита понижења која затворенику могу да изгледају као да долазе од сопствене слабости. Комунистички чистунац суђен на једном дахаушком процесу, ухапшен зато што је као погранични партијски секретар захтевао спровођење државне истраге поводом неразјашњених убистава које је међу становништвом изводила Удба – то му се у ислеђењу, наравно, неће ни споменути – понижаван је на тај начин што је и по два месеца држан у квргама, па пред иследнике извођен умазан телесном нечисти да би ови над њим, што глумећи што изазвани, изражавали гађење.

Истражитељи ће на тај начин, лагано, стопу по стопу, притеривати затвореника уза зид, наводећи га на подмуклу разорну самоанализу и на разваљивање свих животних мотива. Убеђени у моћ времена које имају на располагању, упорно и стрпљиво ће га водити од критичког односа према себи, прикладног сваком разумном човеку, ка патолошком презиру и сопствене личности и најблискије околине.

Свака, и најминорнија нова чињеница у истрази узима се као крупан доказ за затвореникову неваљалштину и издају. Притом се из најситнијих догађаја изокретањем њиховог смисла извлаче најкрупније и најтеже последице и на њима се виšekратним суочавањима настојава.

Случајан сусрет с непознатим странцем, који је ту ко зна откуда пао, претвара се у припремљен састанак с организатором разгранате обавештајне мреже. Притом се у почетку прихвата да окривљени приликом сусрета није ни знао ко је тај човек, али се упорно захтева „признање” да их је упознао тај и тај саокривљени, који се, наравно, такође налази у затвору. Затим ће се, притиском на саокривљеног и његовим изнуђеним признањем,

мотив упознавања променити у смислу прорачунатог успостављања везе са страном тајном службом. Притом ће се саокривљеном, бар за тај час, оставити психолошки алиби да, мада је знао да странац мора бити агент – шта друго може бити! – он сам тој мрежи није приступио. Новим притисцима, касније, ово „признање” ће се претворити у једноструку, двоструку или чак вишеструку обавештајну сарадњу, зависно од налога који је иследник добио или од његове личне амбиције. На крају преостаје још само да се, миц по миц, ишчупају имена људи који се у тој мрежи „налазе”. Наравно, у њој се тада налази и затвореник који је „везу” кобајаги успоставио.

Готово сви осуђеници на мостоградитељским процесима учествовали су, најчешће као стручњаци, у изградњи Панчевачког моста на Дунаву у Београду 1946. године. Мост је имао велику стратегијску и привредну важност и требало га је подићи што пре (то ће се и постићи, јер ће бити готов за нешто више од годину дана). Великим градилиштем, на којем су радили и немачки ратни заробљеници, руководили су инжењерци Црвене армије. Они су захтевали од југословенских цивила запослених на важнијим местима да раде онолико колико је потребно, без обзира на радно време. За такав рад понудили су им вишеструко веће плате од уобичајених, обезбедили им добру исхрану на градилишту и превоз војним аутобусима. О томе се потписивала и узајамна обавеза, или некакав уговор, на руском језику, уз прецизирање да ће се радити од 6 ујутро до 22 часа увече, укључујући празнике и недеље. Сви запослени су тај уговор и потписали.

У првој половини 1951. године југословенски цивили, некадашњи градитељи моста, похапшени су. Је ли савезна Удба, која је полицијски „припремала” мостоградитељске процесе, већ тада знала за ове уговоре или је за њих сазнала током истраге? То се више не може утврдити. Углавном, неко од окривљених је у затвору, једног тренутка, поменуо потписивање тих радних докумената.

„Јеси ли знао”, пита га иследник, „шта си потписао?” „Знао сам”, одговара овај. „То је била обавеза да ћу радити од шест ујутро до десет увече.” „Како си знао да је то радна обавеза?” „Па, рекао ми је онај руски мајор.” „Јеси ли је прочитао пре потписивања? Знаш ли руски?” „Не знам руски, али речено ми је.” „Е па, није ти речено! И потписао си обавезу о обавештајном раду!”

Колико је дана и ноћи мучења и тучења у истрази било потребно да први међу окривљенима „призна” најпре да је ову обавезу потписао не знајући да је обавештајна, а колико да „прихвати” да је од почетка знао да је она „обавештајна”? Ни то никад нећемо сазнати. Углавном, тада је ухапшеник већ морао да да и једно или два имена некадашњих мостоградитеља који су исту хартију такође потписали.

„Циљана” истрага сада се, уз „доказ” од једног већ добијеног признања, могла проширити на све ухапшене.

Аргументом батине, неспавања, изгладњивања, ижедњавања, ово

признање полако је чупано и од других затвореника. И на суђењу кроз неколико месеци, пред публиком и домаћим и страним новинарима, од четрнаест оптужених њих десетак је признавало да је потписало шпијунску обавезу, да је на основу ње давало писмене и усмене обавештајне извештаје и изводило саботаже. А како ниједна совјетска „виша” веза више није била у Југославији нити се као доказ могла поднети икаква „хартија”, оптужени су, у појединим случајевима, изјављивали и да су један другог убеђивали да обавезу треба да потпишу, подносили је, у једном или два случаја, узајамно на потпис, па чак и извештаје каткад давали један другом. Понекад, „шпијуни” су се и „договарали” шта ће у извештајима писати!

То је била обавештајна мрежа помало налик на провинцијску зелену пијацу на којој се продаје парадајз и паприка. Али нико ни у суду, ни међу представницима јавности у том тренутку, октобра 1951, није имао смисла за такве финесе као што је сумња у изнуђена признања.

ПАТОЛОШКИ ИЗВРНУТИ ПОЛИЦИЈСКИ СВЕТ

Полицијски свет је у својој суштини патолошки изврнут и затвореник је изложен свој жестини његовог мијазматичног смрада. Он толико гуши да човек понекад једва чека да га се ослободи, па макар платио и највишу цену. Та цена се, у почетку, скрива иза нечега што изгледа доста наивно — потврдити нестварне и немогуће иследничке солуције, које се касније лако могу порећи. Кад се то једном догоди, могућност порицања се никад неће указати.

Сваку ухапшеникову врлину мијазма полицијског терора настоји изокренути. Ако је затвореник пре хапшења био љубазан и омиљен у својој околини, намеће се закључак да је, у ствари, бескарактеран и опортуниста и да је уживао у јевтиној популарности; њу је, у згодном тренутку, желео да окрене против презапосленог, несхваћеног високог друга, који нема времена за осмехе и који га је, наиван какав је, гледао као саборца. Ако је посвећивао пажњу својем образовању, тврди се да је, заправо, желео да доминира над другима, скромним и поштеним трудбеницима радничког покрета, да би их, у погодном часу, употребио као своје машице. Ако је некеме у нечему помагао, мора друговима да призна да је угроженог тиме хтео да веже за себе да би га, кад му буде потребно, злоупотребио за антидржавни и антипартијски рад.

Свака, и најситнија, затвореникова мана увеличава се до апсурда и на њу се, с уживањем, указује. Ако је, по невољи, био помало шкрт и волео да има, хиљаду пута му се упућује питање какво је богатство шпијунажом скунаторио и како га је изнео у мрско иностранство; је ли то био онај „кључ” за његову „врбовку”. Ако је волео жене и ако су оне волеле њега, запиткиваће га зна ли ко је ту бушну робу пре њега бушио и како им се за услуге одуживао; је ли их и сам другима подводио и шта је за то добијао.

Ако му је жена – о, несреће! – волела друге мушкарце, хиљаду пута ће му, у лакој, другарској конверзацији, наводити списак њених стварних и измишљених љубавника. Ако ли је – не дај боже – хомосексуалац, по свему што личи на то немилосрдно ће копати. Има ли комплекс због телесне мане, много пута ће прстом по њему узгредно прочакати.

У иследниковом болесном свету све је то свакодневно и уобичајено. Јесте он затвореника мало притискао и притезао, али морао је да му помогне да изгура из себе прикривену опаку истину. Јер нема поштених људи на овом свету, и зашто то треба заобилазити? Сви су лопови, сви курве, сви одвратни педераста и бузеранти, сви ђубрад, сви хуље, сви шпијуни. И све, просто, треба пострелати. Па нек се онда роде нови људи, који ће бити друкчији!

Од часа окривљениковог хапшења прошло је пола године, година или чак и две – колико је то дана, колико сати, колико минута! – и он више не може ни да замисли да негде тамо постоји неки спољни свет, да негде живе – да ли заиста живе? – његова деца, родитељи и рођаци, да негде овог тренутка с неким разговара једна жена коју је некад грлио и миловао. Да ли се она управо сад, као што му иследник алудира, не грли с неким другим и не упућује ли лицу тог човека радосне осмехе које је некад упућивала њему?

Његово тело је потпуно смождено. Оно му отказује сваку послушност и зна само да хоће да спава и да једе, да се спусти на земљу и да једанпут испроба како се нужда врши изван одела, да буде опрано, одморно, обријано и пресвучено, да наново осети како то изгледа бити без бола и патње. Оно никако не разуме захтеве који му се постављају и не схвата зашто га кажњавају и жели да најкраћим поступком уклони узроке тих казни.

И окривљени има још једва толико снаге да, мада мало шта до њега допире, на питања која му се постављају – „Ма шта ови хоће?” смушено мисли – клима главом и да потврђује оно што је дотле рекао. Ако је раније нешто признао, с надом да ће једном касније глатко порећи, сад види да не само да ни за шта више нема снаге него да би то било и бесмислено. Равнодушан је према ма каквом преокрету у истрази и, заправо, свеједно му је шта ће се десити. Само нек се тај кошмар, забога, већ једном заврши!

Изуђеним признањима читав затвореников животопис драматично је преформулисан. Тридесет, четрдесет година пре тих догађаја ухапшеник је живео животом који је сматрао да познаје; сад види да је он био потпуно друкчији и да га није вредело ни живети. Стојећи на три метра од иследниковог стола, или седећи на врелој, знојавој столици, измождени човек, у ствари, једино жели да се из сопственог живота – заувек уклони. И – кад би то могло да прође без новог бола!

Пошто овако од затвореника ишчупа неколико ситних, неважних признања, иследник се договара с истражитељима саокривљених да се њихова нова признања, која ће им се тек ишчупати, ускладе с онима која

је он добио. Успут она се лагано и проширују, док сва заједно не дођу до висине кад ће омогућити доношење крупнијег правног закључка.

За такав закључак, истина, још нема ни једног јединог објективног доказа. Али иследнику то није ни важно. Он је убеђен да је ухватио ђубре недостојно живота у комунизму, жели да га сатре и зна да је потпуно свеједно с каквим изговором ће то учинити.

Сем тога, већ је већину саокривљених, у сарадњи с њиховим иследницима, сатерао у признања о „реалности” индиција помоћу којих се онај закључак намеће. И подвргнути прању мозга се из тих канци готово више не могу извући. Чак и ако онај који је, као први, једну истражну идеју својим признањем учинио могућном, накнадно покуша да своју иницијацију порекне, суочиће се са супротним тврђењима саокривљених. Јер, на основи његових терећења, у међувремену су и ови дали сопствена признања. И сада, за исту оптужбу, они ће теретити – њега.

Истражне изнудице се на тај начин толико мрсе да им почетак готово није могуће ни сагледати и, после извесног времена, у њима једва успева да се снађе и сам иследник.

Свако лажно признање на тај начин везује се за пет или десет других изнуђених лажних признања. Зато изненадни покушај да се једно од њих порекне не изазива складно порицање осталих него само опасно затезање узајамно постављених истражних омчи и хитно враћање на пређашње стање. На суђењима такви покушаји су се драматично сламали, јер би истог часа, уз снажан утисак на већ припремљену публику, били порекнути суочењима са саоптуженима. После тога покретач би се скрхао и утучено повлачио, каткад чак изјављујући да је лагао и обмањивао суд.

Кад све овако усклади, иследник приступа компилирању записничких признања и последњем дотеривању истражних „чињеница” у закључни записник. Тиме се, у ствари, прави резиме свих затвореникових неподопштина, гадалука и злочина. Окривљени је припремљен за јавни процес.

На суђењу он ће се понашати збркано, ошамућено и препаднуто. Тек у најотпорнијем случају, можда ће, и то доста безвољно и неубедљиво, покушати и да порекне неку мање важну појединост. Али, малтене већ на први тужиочев противодговор смушено и малодушно ће се и повући. И готово нико ни у публици ни у јавности неће ни наслутити да, потврђујући грозоте и ужасе што се о њему изговарају и шокантно по себи плујући, он, у ствари, једино жели да се кошмар од његовог несталог живота што пре заврши. Само да он то, забога, више не гледа!

Суђење ће примењено режимско право, оличено у удбашком јавном тужиоцу и судском већу, а често и у удбашкој психијатрији и одбрани, уз дресирану публику која урла и са сломљеним оптуженицима који психолошки утичу један на другог, сервирати јавности као јако зачињену чорбу. Пропагандни утисак, у први мах, биће моћан и имаће светски одјек. О првом мостоградитељском суђењу, у време његовог одржавања, говорио

је и Јосип Броз, што један шеф државе никако не би смео, а Милован Ћилас на заседању Уједињених нација у Паризу, крајем новембра 1951, известио је о њему и свет. Свима којима то буде потребно, свим савезницима у иностранству и поданицима у земљи, непобитност титовске правде показује се као на длану.

Биће потребне читаве деценије да се схвати да су се пред судом тада налазиле сломљене личности испрана мозга и уништене воље. А и онда то ће моћи схватити тек добронамерни и неумешани у злочин.

(Одломак предговора 2. тому који је аутор прочитао)

РАДИВОЈЕ МИКИЋ

Приповедач, романијер и драмски писац Драгослав Михаиловић већ дуже игра веома важну улогу у нашем јавном животу, углавном као покретач расправе о важним питањима из наше новије историје, посебно о питањима која се тичу страдања политичких затвореника у комунистичкој Југославији. Он је као писац још у свом првом роману „Кад су цветале тикве” (1968), кроз причу о Љуби Врапчету и његовој породици, започео осветљавање комплекса питања везаних за Голи оток. И то је и био разлог да се, посебно кад је овај роман драматизован и пренет на позоришну сцену, појаве политички инспирисани напади на Михаиловића, подстакнути са самог врха комунистичке власти. Касније је Драгослав Михаиловић тему Голог отока унео и у друга своја дела (књига приповедака „Лов на стенице”, роман „Злотвори”, између осталог) и, уз неколико других писаца, дао потресна сведочанства о једном посебно трагичном периоду наше прошлости.

Објавивши 1990. године прву књигу документарне прозе „Голи оток”, Михаиловић је проширио поље свог књижевног и јавног ангажмана, одлучивши да у први план постави сведочења људи који су на Голом отоку боравили као заточеници и који су и после изласка из логора трпели различите облике тортуре. Упоредо са наредним књигама у којима је објављивао сведочанства заточеника на Голом отоку, Драгослав Михаиловић је у нашем јавном животу покретао и друга питања везана за обликовање судбине српског народа у XX веку. Ширина Михаиловићевог јавног ангажмана је таква и толика да се може говорити о томе да је овај писац чинио неколико важних ствари: а) објављивао је сведочанства о највећем политички инспирисаном злочину у комунистичкој Југославији; б) указивао је на погубне последице идеје југословенства и комунистичке идеологије на судбину српског народа; в) указивао је на рефлектовање политичких идеја и идеологија на српску културу (посебно на систематско занемаривање једног њеног слоја).

Оно што је, ван сваке сумње, давало посебан значај Михаиловићевом јавном ангажману била је вредност његовог књижевног опуса. Наиме, сасвим је логично да један писац који има врло високо место у српској књижевности има и право да јавно говори о питањима која су у дубокој вези и са тематиком његових приповедака и романа. Већ први критички осврти на приповетке и романе Драгослава Михаиловића, а посебно они које је писао најбољи тумач његове прозе Љубиша Јеремић, у први план су постављали чињеницу да овај писац са нарочитом уметничком снагом сведочи о „патњи и милости”, а књиге документарне прозе су могле да непосредно укажу на искуствену подлогу на којој се обликовао Михаиловићев прозни свет. А та подлога је важна, нарочито ако имамо у виду Рилкеов став да „стихови нису осећања, они су искуства”. Ако су стихови, а у њима је веза са стварним животним контекстом дата посредовано и може да се успоставља и кроз врло сложене симболичке процесе, засновани на искуству шта тек онда остаје прози која је, по природи ствари, упућена на непосредније сликање догађаја и судбина у временски јасно оцртаном контексту. А још у својој књизи приповедака „Фреде, лаку ноћ” (1967) Драгослав Михаиловић је потресно сведочио о људској патњи, било да она долази из трагичног сплета историјских околности („Богиње”), било да се она конституише у хоризонту тмурне и тешке свакодневице једног детета („Лилика”). И кад је касније у својим романима (у распону од романа „Кад су цветале тикве” до романа „Гори Морава”) давао слике људског страдања кроз готово лирску евокацију, Михаиловић је, сасвим сигурно, патњи прилазио и као неко ко ју је лично упознао још у младости. Отуда ми се и чини да постоји један врло значајан елемент који повезује уметничку и документарну прозу Драгослава Михаиловића. А обресе тог елемента срећемо у речима којима је Милош Црњански настојао да укаже на основни доживљај који је прожео, ако не његов књижевни опус у целини, а онда његову рану прозу и песничку књигу „Лирика Итаке”. Тај елемент Црњански везује за суштинско искуство свих писаца генерације којој је и сам припадао – за чињеницу да су учествовали у Првом светском рату. Снага тог искуства је била толика да је Црњански рекао како је повратак из рата најтужнији човеков доживљај. И зато је он сматрао да и он и други припадници његове генерације треба да сведоче о том искуству и том доживљају.

Кад је, пак, реч о Драгославу Михаиловићу и генерацији писаца којој он припада, нема сумње да је најтрагичније искуство које су они стекли оно које је везано за страдања на Голом отоку. И као што је Црњански тражио да његова генерација изрази најтрагичнији доживљај у свом животу, тако је, нема сумње, и Драгослав Михаиловић сматрао да и у његовом књижевном делу и у његовој документарној прози основна димензија треба да буде оно искуство које свет појединца повезује са најдраматичнијим искуством епохе – боравком у логорима. А и на другим странама и у другим књижевностима се показало да је логорско искуство репрезентативно искуство епохе, тачка у којој су се укрстиле појединачна судбина и централни историјски

токови. Посвећујући баш том искуству пет томова документарне прозе и студију „Кратка историја сагирања” (1999), уз низ приповедака и романа, Михаиловић је показао да спада у писце који осећају основни налог деловања у култури која лако оставља по страни важне теме и која кратко у сећању држи и најтрагичнија искуства. Притом не треба губити из вида ни све ризике које носи онај облик ангажмана који је Драгослав Михаиловић изабрао. Оно што је за сваку похвалу јесте и чињеница да је он све те ризике прихватио и суочио се са њима са једном, за наше прилике, ретком одважношћу.

Сад кад је пред нама свих пет томова Михаиловићеве документарне прозе о Голом отоку (прве три књиге су објављене у периоду 1990–1995, четврти том је објављен 2011) и кад је сам писац, у интервјуу НИН-у, рекао да је тиме вероватно окончана његова списатељска делатност у целини, прво што се мора рећи јесте утисак да је реч о јединственом подухвату у нашој култури иза којег стоји појединац. Мислим да се све важне одлике Михаиловићевих књига документарне прозе конкретније могу осветлити кроз подробнији осврт на пету књигу, која се недавно појавила и која још није довољно позната. А пета књига из циклуса Михаиловићеве документарне прозе „Голи оток” садржи два разговора (са Драгом Дујмићем и Радосавом Зековићем), преписку са филозофом Александром Павковићем и попис умрлих на Голом отоку. Мада се понеком читаоцу може учинити да је реч само о бележењу сећања двојице голооточких страдалника, ствар је далеко сложенија, пошто је, наиме, очигледно да Михаиловић својим питањима води казивање, да он, другим речима, сведочанства двојице страдалника усмерава тако да она постану важна у целини коју обликују и друга сведочанства која је Михаиловић објавио у претходним књигама. И зато се, између осталог, мора истаћи да разговори са Дујмићем и Зековићем имају различит циљ, пошто кроз разговор са Дујмићем Михаиловић настоји да направи што ширу панораму голооточких судбина, док, опет, кроз разговор са Радосавом Зековићем он жели да прикаже генезу голооточких страдања (да, другим речима, покаже кад и како неко бива ухапшен и кроз које све етапе мора проћи од хапшења, боравка у затвору и логору до изласка на слободу).

И мада и Дујмић и Зековић описују и лична страдања и невоље (а они су уистину, посебно Радосав Зековић, претрпели много, ломљени су им делови тела, повређивана кичма, напорно су радили, а нису имали било какву кривицу која би била разлог за све то), они се, далеко више, труде да покажу каквим су мукама били подвргнути људи са којима су боравили у затвору и логору. Описујући до најситнијих појединости сваки дан на Голом отоку, они се труде да покажу како је све било подређено што систематскијем терору (од услова у којима се живело и радило до алата који су користили при раду, а који је више требало да отежа извођење неке радње него да је уопште омогући, као што је био тзв. лабуд). Исто тако, доста пажње је посвећено тортури

(давању исказа иследницима, описивању тобожње непријатељске активности сваког ухапшеника, где су на највећим мукама били они који нису ни знали шта се од њих очекује и сл.). Оно што је најнепосреднији циљ описа судбине сваког заточеника на Голом отоку јесте да се утврди да, по правилу, није било стварне кривице за хапшење и доцнија страдања (Драго Дујмић је, сасвим очигледно, хапшен због некадашњих сумњи за троцкизам, Зековић зато што му је, током потере за партијским руководиоцима који су се, после Резолуције IV одметнули у шуму, случајно опалила пушка).

Нема сумње да су посебно потресне оне приче о страдању голооточких логораша какви су Димитрије Бојовић, отац народног хероја Данила Бојовића, и седамнаестогодишњи Руњо Вукићевић, пошто оне показују сву апсурност механизма одмазде која је примењивана без икакве контроле и дубљег смисла. Ако јахање старог Димитрија Бојовића показује да на Голом отоку није било спремности да се уваже ни нечије године ни чињеница да је он идеологији која га кажњава дао више него они који ту идеологију заступају мучећи га, онда је страдање Руња Вукићевића у много чему парадигматично, пошто један дечак који је, по навици, у колу запевао песму која се, колико до јуче, обавезно певала у таквим приликама, није, сасвим сигурно, могао да буде стварни непријатељ било које идеологије. А кад се томе дода потреба да се понижењима не излажу само живи него и мртви (нпр. скакање по лешевима све док они не буду претворени у неразазнатљиву масу), стиже се до онога што је било дубоко патолошко у људима који су били део једног великог механизма зла заклоњеног иза идеологије коју је симболизовао само један човек (о томе уверљиво сведоче етнолошки аспекти – песме које су се певале и у кажњеничким стројевима и по црногорским брдима, а које су имале и смеле имати само једног јунака).

А пошто је Драгослав Михаиловић поставио себи за циљ да прикаже размере једног злочина без премца у нашој историји, логично је што је он желео да укаже и на могућност да је у реализацију тортуре на Голом отоку укључена и наука. О томе непосредно сведочанство пружа преписка са филозофом Александром Павковићем чији је отац, психијатар Анте Павковић, уз свог професора Владимира Вујућа, на позив чланова Политбироа, требало да суделује у проналажењу оних облика психосоматске тортуре који би омогућавали да затвореници брже и лакше дају исказе које иследници од њих очекују, јер су чланови Политбироа знали да у СССР-у постоје методе психолошког сламања ухапшених људи. Мада су и Анте Павковић и Владимир Вујић избегли да у свему томе учествују, сасвим је очигледно да је тортуре над голооточким логорашима имала извор и у неким научним сазнањима о границама људске издржљивости и о томе како се могу изазвати одређене реакције у менталној структури затвореника. А сведочанствима о иницијативи да се и код нас примени психосоматска тортуре, Драгослав Михаиловић жели да покаже да је реч о државном пројекту који није презао ни од једне врсте злоупотреба само да би постигао своје накарadne циљеве.

Иако су сведочанства о Голом отоку, која је Драгослав Михаиловић унео у књиге своје документарне прозе, вредна и сама по себи, пошто приказују стварне размере једног великог зла, она ће и проучаваоцима његових приповедака и романа омогућити да виде на каквој искуственој подлози је израсла слика света у коме патња и страдање имају веома важно место. А српска култура у Драгославу Михаиловићу има писца који је осетио потребу да свој јавни ангажман стави у функцију суочавања са најтрауматичнијим искуствима наше новије прошлости. Због тога му морамо бити захвални.